

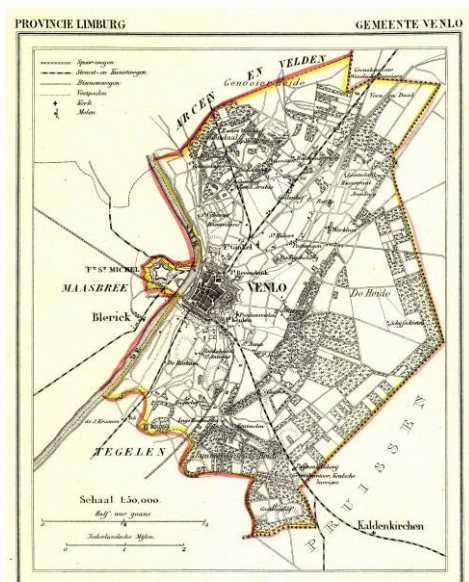
De gemeenteatlas van Jacob Kuyper

Venlo en Peel en Maas rond 1870

Kees Floor

In 1871 verscheen de *'Gemeente-atlas van Nederland naar officieele bronnen bewerkt'* van cartograaf Jacob Kuyper (1821-1908). Het omvangrijke werk bevatte meer dan 1200 kaartjes, van elke gemeente één. De kaartjes genieten nog steeds een grote bekendheid en populariteit en zijn op verscheidene plaatsen op het internet te vinden. Figuur 1 toont een dergelijk kaartje van Venlo.

Destijds waren de gemeenten veel kleiner dan tegenwoordig. Het grondgebied van de huidige gemeenten Venlo en Peel en Maas viel toen onder liefst acht negentiende-eeuwse gemeenten: Arcen en Velden, Belfeld, Helden, Kessel, Maasbree, Meijel, Tegelen en Venlo. Kuypers gemeentekaartjes waren los verkrijgbaar voor 10 cent per stuk. Ze maakten ook deel uit van de *Gemeente-atlas van Limburg*, waarin de kaartjes van alle Limburgse gemeenten waren gebundeld, aangevuld met een overzichtskaart van de provincie en een register. Wie op de *Gemeente-atlas van Limburg* of van een van de andere provincies intekende, betaalde 7 cent per kaartje. Een complete atlas van Nederland kwam op ongeveer Hfl. 70,-, 5 cent per kaartje. De atlanten en kaartjes werden uitgegeven door Hugo Suringar (1834-1911) te Leeuwarden, die daar een boekhandel, uitgeverij, drukkerij en veilinghuis had.

Kaart gemeente Venlo.

Kaartschaal en datering

Elke negentiende-eeuwse gemeente kreeg in de atlas een eigen kaartblad. Doordat niet alle gemeenten even groot waren en de vorm van het grondgebied nu eens compact en dan weer langgerekt is, is de schaal van de kaartjes variabel. Belfeld en Tegelen bijvoorbeeld werden weergegeven op een schaal van 1 : 37.500; Arcen en Velden en Maasbree op 1 : 100.000. Om bij het gebruik van zo'n variabele schaal toch een indruk te kunnen krijgen van de grootte en het belang van de gemeenten, werden onder de kaartjes steeds de oppervlakte en het aantal inwoners vermeld. Kuyper beschikte over een lijst van alle Nederlandse gemeenten met bijbehorende oppervlakte volgens gegevens van het

Kadaster. Inwoneraantallen waren gebaseerd op de resultaten van de volkstelling van 1859 waarbij de getallen doorgaans naar boven werden afgerond of bijgesteld.

De kaartjes zijn veelal voorzien van een jaartal: 1866 (Meijel), 1867 (Tegelen, Venlo en de overzichtskaart van de provincie Limburg) of 1868 (Helden en Kessel). "Deskundigen leggen kaarten zonder jaartal als spelerei naast zich. Het jaartal is een ijkteken, dat op zulke blaadjes als de gemeente-atlas ternauwernood mag ontbreken", zo schreef Kuyper aan zijn uitgever om hem van het belang daarvan te overtuigen. De kaartjes van Arcen en Velden, Belfeld, Maasbree en een latere versie van het provinciekaartje vermelden echter geen jaartal; ze zijn vermoedelijk van 1870.

Kaartgegevens

Kuyper heeft de meeste gemeenten die hij tekende vermoedelijk nooit bezocht. Hij baseerde zich bij het vervaardigen van zijn kaartjes namelijk op reeds bestaande kaarten zoals de topografische kaart en de provinciekaarten. Hij maakte naar eigen zeggen een verbeterde kopie van de beste kaarten waarbij hij de opmerkingen van burgemeesters, die een concept-kaartje

toegezonden hadden gekregen, zoveel mogelijk benutte. Overigens was het lang niet in alle gevallen gemakkelijk om van die 'drommelsche burgemeesters' antwoord te krijgen op de verzoeken om duidelijke verbeteringsuggesties aan te leveren. Ook ergerde Kuyper zich mateloos aan een burgemeester die 15 gulden vroeg voor het geven van inlichtingen.

De kaartjes van de gemeentatlas bevatten aanduidingen van wegen, dijken, voetpaden, vaarten en rivieren (vgl. figuren 1 en 3, linksboven). Ook de spoorwegen staan erop met stations en haltes. Het spoorwegnet was destijds nog in ontwikkeling. Op de kaartjes van Venlo uit 1867 (figuur 1) en Maasbree uit 1870 (?) (figuur 5) zijn reeds de lijnen naar Roermond (geopend 1865) en Eindhoven (geopend 1866) aangegeven. De eind 1866 in gebruik genomen spoorlijn naar Kaldenkirchen ontbreekt op beide kaartjes nog; de provinciekaart uit 1867 (figuur 4) toont die al wel. Voor de in 1883 geopende lijn naar Nijmegen was het echter nog te vroeg. Verder zijn op de Kuyperkaartjes verdedigingswerken en bebouwing aangegeven, met speciale tekens voor kerken en molens. Recensies uit die tijd gaven aan dat leerlingen van scholen die de kaartjes in hun lessen gebruikten heel enthousiast werden als ze hun eigen woning op een kaartje konden terugvinden.

Jacob Kuyper.

Bij wegen maakte Kuyper een onderscheid tussen gewone wegen (destijds zandwegen) en wegen met een verharding van straatstenen of grind. Voor het gebruik van verharde wegen moest veelal tol worden betaald als bijdrage in de kosten van aanleg en onderhoud; ook de tolbomen zijn op de kaartjes opgenomen, zoals de tol in Tegelen op de weg van Venlo naar Roermond.

Gemeentegrenzen

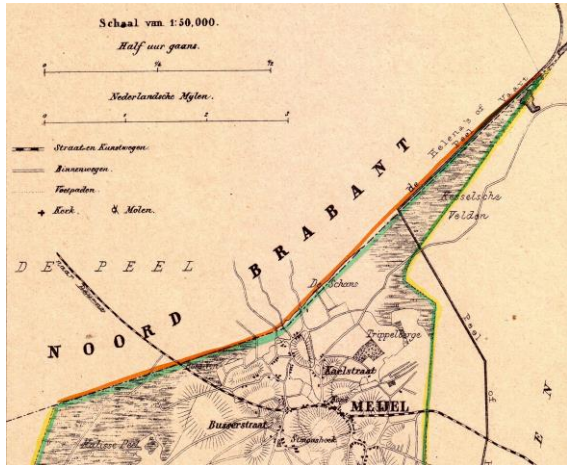
Kuyper besteedde veel aandacht aan de gemeentegrenzen. Bij het vaststellen daarvan, voor de genoemde gemeenten in de periode 1810-1822, verdienden destijds grenzen die gemakkelijk in het terrein terug te vinden waren de voorkeur. Daardoor fungeerde niet alleen de Maas vaak als gemeentegrens, maar ook beken en kanalen. Zo liepen de grenzen van Helden met Meijel, Roggel en Neer deels langs het Afwateringskanaal. De grenzen van Tegelen en van Belfeld liepen onder andere langs de in de Maas uitmondende beken Wilderbeek, Aalsbeek en Schelkensbeek. Verder boden de grenzen met de provincie Noord-Brabant, deels langs de Helenavaart en met het buurland Pruisen houvast bij de grensbepaling. De vier gemeenten ten oosten van de Maas grensden aan Pruisen.

Kleurgebruik

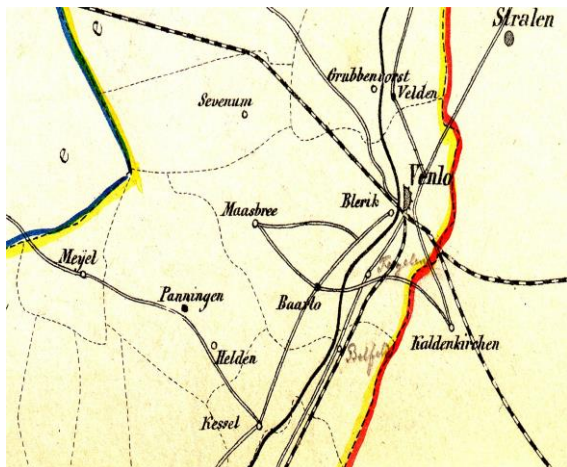
Om de grenzen extra nadruk te geven werden ze voorzien van een markering in kleur. Het gebruik van kleur had voor zowel de auteur ('het zal wonderen doen voor het oog') als voor de uitgever een hoge prioriteit. Suringar had eerst onderzocht of de inkleuring mechanisch kon geschieden, maar commercieel haalbare druktechnieken die de gewenste kwaliteit leverden, waren destijds nog niet beschikbaar. Daarom moest het inkleuren met de hand gebeuren, in het geval van de hierbij getoonde kaartjes veelal door kinderen.

Standaard werden twee kleuren gebruikt. Bij gemeenten die tegen een provinciegrens of een landsgrens aan lagen werd een derde kleur toegepast. Zo is op het kaartje van

Meijel de gemeentegrens aan de binnenzijde groen gemarkeerd, aan de buitenzijde geel bij grenzen met buurgemeenten in de eigen provincie en oranje bij buurgemeenten in Noord-Brabant.

Kaart Meijel.

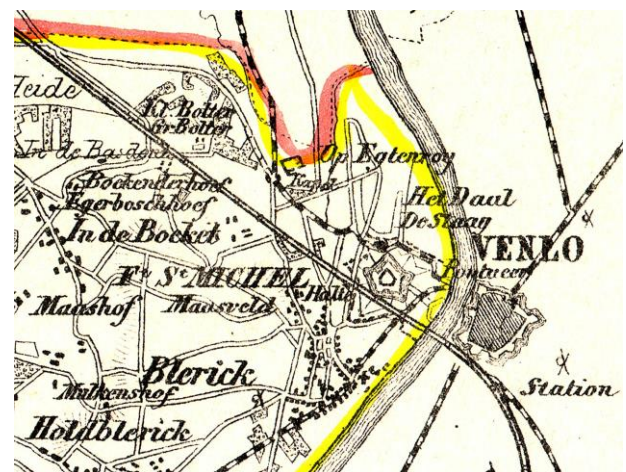
Deel kaart provincie Limburg.

Bij het overzichtskaartje van de provincie Limburg is een vergelijkbare aanpak toegepast. De grenzen zijn aan de binnenzijde geel gemarkeerd, aan de buitenzijde blauw bij de grens met Noord-Brabant, rood bij de grens met Pruisen en (buiten beeld) groen bij de grenzen met Gelderland en met België. Merk op dat bij deze versie van het provinciekaartje uit 1867 de vermeldingen Tegelen en Belfeld ontbreken. Een eerdere eigenaar of gebruiker van het kaartje of van de atlas heeft die namen alsnog opgenomen. In een recentere, ongedateerde versie van de

overzichtskaart van de provincie, vermoedelijk uit 1870, zijn de beide gemeenten wel vermeld.

Slordig kleurwerk

Suringar en Kuyper waren lang niet altijd te spreken over de 'soms grenzeloze slordigheid' waarmee werd ingekleurd, het beperkt aantal gebruikte kleuren en de vele gevallen waarin de aanduiding van de grenzen afweek van het meegeleverde voorbeeld. Zo had het oranje aan de provinciegrens op het kaartje van Meijel netter ingekleurd kunnen worden, evenals het geel nabij de Maas op het kaartje van Maasbree (figuur 5). En op het kaartje van de gemeente Venlo (figuur 1) springt het verschil tussen het rood aan de grenzen met gemeenten in Limburg en het vermoedelijk al wat verkleurde paars langs de landsgrens niet bepaald in het oog. Of de inkleuring van het kaartje van Maasbree conform een eventueel aangeleverd voorbeeld is verlopen, is niet bekend. Probleem hier is het Fort St. Michel dat ressorteerde onder Venlo (zie figuur 1); de Maas fungeerde daar niet als gemeentegrens. Hoewel de streepjeslijnen die de grens tussen Venlo en Maasbree aangeven op zijn plaats liggen, suggereert de inkleuring ten onrechte dat het fort op het grondgebied van Maasbree zou zijn gelegen.

Kaart gemeente Maasbree.

Bronnen

- Kuyper, Jacob, (z.j.), *Gemeente-atlas van Limburg naar officieele bronnen bewerkt*, Leeuwarden, Hugo Suringar
- <https://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/download/pdf/5396818?originalFilename=truc>
- Herdrukken: Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1971; De Lijster, Maasbree, 1981 en Foresta, Groningen, 1984.
- Archief van G.T.N. Suringar en Hugo Suringar, Allard Pierson/UvA, inv. nrs. 734 en 1619.
- Keyser, M., (1994), *De laatste kleurders. Kleurinrichtingen in Nederland in de tweede helft van de 19^e eeuw*, 11 (4), p81-86, Caert-Thresoor

Figuren.

1. Kaartje van de gemeente Venlo uit de *Gemeente-atlas van Limburg*. Datering 1867. Collectie Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Wijk bij Duurstede (RAZU).
2. Jacob Kuyper, tekenaar-redacteur van de *Gemeente-atlas van Nederland*. Collectie BnF/Gallica.
3. Uitsnede uit het kaartje van de gemeente Meijel uit de *Gemeente-atlas van Limburg*. Datering 1866. Collectie Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU).
4. Uitsnede uit de kaart van de provincie, uit de *Gemeente-atlas van Limburg*. Datering 1867. Collectie RAZU.
5. Uitsnede uit het Kuyperkaartje van de gemeente Maasbree. Ongedateerd, vermoedelijk 1870. Collectie RAZU.